

BUXGALTERIYA FANINING PAYDO BO'LISHI VA TARIXIY RIVOJLANISHI

Zaripova Sayohat Zafarovna

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobi va audit kafedrasi assistenti

Toshnazarova Zuhra O'ralbek qizi

Samarqand iqtisodiyot va servis instituti

Iqtisodiyot fakulteti talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada "Buxgalteriya fanining paydo bo'lishi" mavzusiga bag'ishlangan bo'lib, unda buxgalteriya hisobining tarixiy shakllanishi va ilmiy fan sifatida rivojlanish bosqichlari yoritilgan. Ishda qadimgi sivilizatsiyalarda hisob-kitob amaliyotining vujudga kelishi, antik va o'rta asrlarda savdo munosabatlari ta'sirida hisob tizimining takomillashuvi hamda ikkiyoqlama yozuv usulining shakllanishi tahlil qilinadi. Shuningdek, yangi davrda sanoat taraqqiyoti buxgalteriya fanining ilmiylashuviga qanday ta'sir ko'rsatgani va zamonaviy sharoitda uning iqtisodiy boshqaruvdagi ahamiyati ochib beriladi. Annotatsiya buxgalteriya fanining jamiyat iqtisodiy taraqqiyotidagi o'rni va ahamiyatini ilmiy-nazariy jihatdan asoslab beradi.

Kalit so'zlar. Buxgalteriya fani, ishlab chiqarish, mulkiy munosabat, sodda hisob usullari, soliqlar yig'ilishi, davlat resurslarini nazorat qilish, xarajatlar hisobi, aktiv va passiv tushunchalari, ikkiyoqlama yozuv tamoyili, balans tuzish qoidalari, ishlab chiqarish tannarxini aniqlash, amortizatsiya hisobini yuritish, moliyaviy natijalarni tahlil qilish, professional buxgalterlar instituti, moliyaviy hisobot standartlari (IFRS), milliy standartlar, raqamli texnologiyalar, zamonaviy buxgalteriya, boshqaruv qarorlarini qabul qilish, investorlar uchun axborot taqdim etish, moliyaviy barqarorlikni ta'minlash.

Abstract. This article is devoted to the topic "The emergence of accounting science", which covers the historical formation of accounting and the stages of its development as a scientific science. The work analyzes the emergence of accounting practice in ancient civilizations, the improvement of the accounting system under the influence of trade relations in antiquity and the Middle Ages, and the formation of the double entry method. It also reveals how industrial development in the new era influenced the scientificization of accounting science and its importance in economic management in modern conditions. The abstract scientifically and theoretically substantiates the role and importance of accounting science in the economic development of society.

Keywords. Accounting, production, property relations, simple accounting methods, tax collection, control of state resources, cost accounting, concepts of assets and liabilities, double-entry bookkeeping, rules for preparing a balance sheet, determining the cost of production, depreciation accounting, analysis of financial results, Institute of Professional Accountants, Financial Reporting Standards (IFRS), national standards, digital technologies, modern accounting, making management decisions, providing information for investors, ensuring financial stability.

Buxgalteriya fani insoniyat jamiyatining xo'jalik faoliyati bilan chambarchas bog'liq holda shakllangan ilmiy-amaliy sohadir. Ishlab chiqarish, savdo-sotiq va mulkiy munosabatlarning rivojlanishi natijasida xo'jalik jarayonlarini hisobga

olish, nazorat qilish va tahlil etishga bo'lgan ehtiyoj yuzaga kelgan. Shu bois buxgalteriya hisobi nafaqat iqtisodiy fan, balki jamiyat taraqqiyotining muhim tarixiy ko'zgidir.

Buxgalteriya hisobining dastlabki shakllari miloddan avvalgi IV–III ming yilliklarga borib taqaladi. Qadimgi Mesopotamiya, Misr, Xitoy va Hindiston hududlarida xo'jalik operatsiyalarini qayd etish uchun sodda hisob usullari qo'llanilgan. Masalan, Mesopotamiyada loydan yasalgan taxtachalarga don, chorva va soliqlar miqdori yozib borilgan.

Qadimgi Misrda davlat omborlari va ibodatxonalar faoliyati qat'iy hisob asosida yuritilgan. Bu davr hisob tizimlari asosan:

- mulkni saqlash,
- soliqlarni yig'ish,
- davlat resurslarini nazorat qilish maqsadlariga xizmat qilgan.

Antik Yunoniston va Rim imperiyasida hisob-kitob ishlari ancha rivojlangan. Rimliklar “acceptum et expensum” (olingan va sarflangan) tamoyiliga asoslangan daftarlar yuritganlar. Bu esa bugungi daromad va xarajatlar hisobining dastlabki ko'rinishi hisoblanadi.

O'rta asrlarda savdoning rivojlanishi bilan hisob yuritish yanada murakkablashdi. Ayniqsa, Italiya shahar-davlatlarida (Venetsiya, Genuya, Florensiya) savdogarlar kapital, foyda va qarzlarni aniqlash uchun mukammalroq hisob usullariga ehtiyoj sezish.

Buxgalteriya fanining ilmiy asosda shakllanishi ikkiyoqlama yozuv (double-entry bookkeeping) usulining paydo bo'lishi bilan bevosita bog'liq. Ushbu usulning nazariy asoslari XV asr oxirida italyan olimi Luka Pachioli tomonidan tizimlashtirilgan.

1494-yilda u “Summa de Arithmetica, Geometria, Proportioni et Proportionalità” asarini nashr ettirib, unda buxgalteriya hisobining:

- aktiv va passiv tushunchalari,
- ikkiyoqlama yozuv tamoyili,
- balans tuzish qoidalarini ilmiy asosda bayon etgan.

Mazkur asar buxgalteriya fanining mustaqil ilm sifatida tan olinishi uchun poydevor bo'ldi.

XVII–XIX asrlarda sanoat inqilobi natijasida yirik korxonalar paydo bo'ldi va buxgalteriya hisobi yanada murakkablashdi. Bu davrda:

- ishlab chiqarish tannarxini aniqlash,
- amortizatsiya hisobini yuritish,
- moliyaviy natijalarni tahlil qilish kabi yo'nalishlar shakllandi.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida buxgalteriya hisobi ilmiy fan sifatida universitetlarda o'qitila boshlandi, professional buxgalterlar instituti vujudga keldi.

Bugungi kunda buxgalteriya fani xalqaro moliyaviy hisobot standartlari (IFRS), milliy standartlar va raqamli texnologiyalar asosida rivojlanmoqda. Kompyuterlashtirish va avtomatlashtirish hisob jarayonlarini tez, aniq va shaffof amalga oshirish imkonini bermoqda.

Zamonaviy buxgalteriya:

- boshqaruv qarorlarini qabul qilish,
- investorlar uchun axborot taqdim etish,
- moliyaviy barqarorlikni ta'minlash kabi strategik vazifalarni bajaradi.

Xulosa qilib aytganda, buxgalteriya fanining paydo bo'lishi va rivojlanishi insoniyat jamiyatining xo'jalik faoliyati bilan uzviy bog'liq bo'lib, u iqtisodiy munosabatlar murakkablashuvi jarayonida bosqichma-bosqich shakllangan. Qadimgi sivilizatsiyalarda mulk va resurslarni hisobga olish ehtiyoji buxgalteriya hisobining dastlabki amaliy ko'rinishlarini vujudga keltirgan bo'lsa, antik va o'rta asrlarda savdo-sotiqning kengayishi hisob tizimining takomillashuviga kuchli turtki bo'ldi. Ayniqsa, ikkiyoqlama yozuv usulining shakllanishi buxgalteriya fanining ilmiy asoslarini mustahkamlab, uni mustaqil fan sifatida rivojlanishiga zamin yaratdi.

Yangi davrda sanoat ishlab chiqarishining rivojlanishi buxgalteriya hisobining vazifalarini yanada kengaytirib, uni nafaqat nazorat va qayd etish vositasi, balki boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zarur bo'lgan muhim axborot manbaiga aylantirdi. Zamonaviy sharoitda esa buxgalteriya fani xalqaro standartlar, raqamli texnologiyalar va avtomatlashtirilgan tizimlar asosida takomillashib, iqtisodiy jarayonlarning shaffofligi va samaradorligini ta'minlashda muhim rol o'ynamoqda.

Umuman olganda, buxgalteriya fanining tarixiy rivojlanish yo'li uning jamiyat iqtisodiy hayotidagi strategik ahamiyatini yaqqol namoyon etadi. Ushbu fan iqtisodiy barqarorlikni ta'minlash, moliyaviy intizomni mustahkamlash va bozor munosabatlarining samarali faoliyat yuritishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etib, kelgusida ham ilmiy va amaliy jihatdan izchil rivojlanib borishi muqarrardir.

ADABIYOTLAR:

1. Krukovskaya T.A Sharov A.V Buxgalteriya hisobi, buxgalteriya hisobi tarixi, nafaqa-Kemerovo, KuzGTU, 2006-92p;
2. Sokolov Ya.V "Buxgalteriya tarixi" darslik M.Moliya statistika 2004-272p;
3. Dusmuratov R.D Buxgalteriya hisobi nazariyasi - T: "Fan va texnologiya", 2003;
4. Isroilov B, Xolbekov R. Buxgalteriya hisobi nazariyasi 2020 y darslik.